

ارزیابی و تحلیل وضعیت شاخص‌های گردشگری مناطق شهری تبریز با استفاده از مدل چرخه حیات گردشگری

میتراءهابزاده دهخوارقانی

اسلامی، تبریز، ایران

حسن احمدزاده*

استادیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشکده علوم انسانی و تربیتی، واحد تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی،
تبریز، ایران

ایوب منوچهری میاندواب

علی پناهی

استادیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه ارومیه، ارومیه، ایران
استادیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشکده علوم انسانی و تربیتی، واحد تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی،
تبریز، ایران

نوع مقاله: پژوهشی

دریافت: ۹۸/۱۱/۱۴ پذیرش: ۹۹/۰۵/۲۱

چکیده: ارزیابی وضعیت پایداری شاخص‌های توسعه گردشگری در مناطق شهری به عنوان یکی از قابل اعتمادترین راهکارهای پیش‌روی مدیران برای کسب اطمینان از پایداری توسعه گردشگری است. ارزیابی چرخه حیات گردشگری شهر می‌تواند وضعیت توسعه گردشگری را برسی کرده و منجر به برنامه‌ریزی دقیق‌تر گردد. همچنین مدل چرخه حیات گردشگری می‌تواند وضعیت پایداری توسعه گردشگری را به دقت تبیین کند. پژوهش حاضر با هدف بررسی وضعیت پایداری شاخص‌های گردشگری و همچنین بررسی وضعیت چرخه حیات گردشگری در مناطق مختلف شهر تبریز صورت گرفته است. پژوهش از نوع کاربردی می‌باشد و رویکرد حاکم بر آن توصیفی- تحلیلی است. جامعه آماری این تحقیق در دو سطح شامل گردشگران و خبرگان است. حجم نمونه گردشگران ۳۸۶ نفر بوده که به روش خوش‌های انتخاب گردید. همچنین بهمنظور اولویت‌بندی مناطق شهر تبریز از نظر مراحل چرخه حیات گردشگری، از ۲۰ نفر از استادان دانشگاهی و کارشناسان گردشگری استفاده گردید. یافته‌های تحقیق نشان دادند که از نظر پایداری زیستمحیطی، اجتماعی، اقتصادی و کالبدی به ترتیب مناطق ۱، ۸، ۸ و ۱۰ با امتیازهای ۰/۶۰۹، ۰/۸۹۹، ۰/۸۷۴ و ۰/۶۹۸ از بیشترین امتیاز برخوردار هستند و امتیاز نهایی تمامی مناطق ده گانه برابر با ۰/۵۶۱ است. همچنین نتایج مدل چرخه حیات نشان داد که مناطق ۸ و ۴ در مرحله توسعه و بقیه مناطق در مرحله مداخله و درگیری هستند. در نهایت یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد که وضعیت عمومی گردشگری تبریز در حال حرکت به سمت توسعه است که نیازمند بهبود روش‌های مدیریتی با رویکرد سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌ها است.

واژگان کلیدی: توسعه پایداری، گردشگری شهری، چرخه حیات، باتلر، شهر تبریز

طبقه‌بندی JEL: L83, Z3, Z32, Z38

تاریخی و فرهنگی است ولی درآمد آن علی‌رغم داشتن پتانسیل‌های بسیار بالای گردشگری بسیار پایین‌تر از کشورهای مجاور است. با وجود کاستی‌ها در زمینه توسعه گردشگری، کشور ایران جذب حدود بیست میلیون جهانگرد را در پایان برنامه پنجم توسعه خود پیش‌بینی کرده است (نوروزی و بیشمی، ۱۳۹۶). لذا بررسی موانع توسعه این صنعت در مناطق مختلف کشور و تدوین راهبردهایی برای حل مشکلات توریسم شهرهای ایران، ضرورت دارد. شناسایی ظرفیت‌ها و آسیب‌شناسی موانع و سیاست برنامه‌ریزی در حوزه گردشگری، از جمله مهم‌ترین مضلات بخش گردشگری است و ارزیابی دقیق ظرفیت‌ها و پتانسیل‌های گردشگری، نیازمند اتخاذ روش و مدلی کارآمد است که بتواند ظرفیت‌ها و محدودیت‌های گردشگری را در تمامی ابعاد از جمله محیطی، اقتصادی، اجتماعی، زیرساختی و غیره بررسی کند (حاتمی‌نژاد و همکاران، ۱۳۹۳). هیچ صنعت و فضای شهری در هیچ زمینه‌ای به‌طور ناگهانی و بدون برنامه‌ریزی به توسعه نخواهد رسید و برای نیل به اهداف توسعه باید برنامه‌ها و استراتژی‌های مناسب طراحی گردد (Budiasa & Ambarawati, 2014).

نکته قابل توجه این است که در ایران و مخصوصاً در بخش گردشگری شهری، مدل مناسب برای اجرای الگوی توسعه وجود ندارد و فقدان الگوی توسعه منجر به برخورد سلیقه‌ای با گردشگری شهری شده است و این در حالی است که برخی از مدل‌ها در کشورهای موفق در بخش صنعت گردشگری توانسته‌اند نتایج قابل ملاحظه‌ای داشته باشند (فیض و همکاران، ۱۳۹۵). از جمله مدل‌های موفق در این زمینه، مدل چرخه حیات گردشگری است که می‌تواند روند توسعه گردشگری را در مراحل مختلف بررسی کند و میزان سازگاری توسعه پایدار گردشگری را براساس اصول توسعه پایدار بسنجد (Cole, 2012; Bernini & Cracolici, 2015).

ضرورت و اهمیت شناخت جایگاه این مدل در توسعه اقتصادی گردشگری شهری الزامی است تا بتوان با تکیه

۱- مقدمه

امروزه صنعت گردشگری، یکی از مدرن‌ترین، خلاق‌ترین و رو به گسترش‌ترین صنایع در تمامی کشورها جهان به حساب می‌آید (Han & Hyun, 2015). اهمیت این صنعت در دستیابی به توسعه متوازن به قدری واضح است که امروزه تمامی کشورها از آن به عنوان سکوی برای تحقیق‌بخشی به سیاست‌های توسعه اقتصادی، اجتماعی و زیستمحیطی استفاده می‌کنند (Sigala, 2017) و بسیاری از این کشورها توانسته‌اند با تکیه بر صنعت گردشگری برای برخی از مشکلات خود از قبیل فقر، بیکاری، پایین بودن درآمد سرانه و ... راهکار بیابند. براساس آمار سازمان جهانی توریسم، صنعت گردشگری، ۷ درصد از کل صادرات و ۶ درصد از سرمایه‌گذاری جهانی را به خود اختصاص داده است (حیدری ساربان و همکاران، ۱۳۹۵). طبق گزارش‌های سازمان جهانی توریسم، صنعت گردشگری در ۱۰ سال آینده به عنوان صنعت پیشتاز و بالاتر از صنایعی مانند نفت، انواع بیکاری و خواهد بود (Abadi et al., 2018).

درآمد حاصل از توریسم، به عنوان یکی از محرک‌های اصلی رشد اقتصادی و ابزاری برای مقابله با رکود و نتایج ناشی از آن مثل بیکاری می‌باشد (حیدری ساربان و مجنوئی توتا خانه، ۱۳۹۸). چنان‌که در بیش از ۴۵ کشور در حال توسعه به عنوان دومین منبع درآمدزایی به حساب می‌آید، از این‌رو راهبردی مناسب برای افزایش درآمد و فقرزدایی این کشورها است؛ بنابراین می‌توان گفت که امروزه گردشگری یکی از امیدبخش‌ترین فعالیت‌هایی است که از آن به عنوان گذرگاه توسعه یاد می‌کند (مجنوئی توتا خانه و سلیمانی، ۱۳۹۷). تقاضای زیاد برای این صنعت منجر به این شده که طی دو دهه اخیر این صنعت به یکی از بزرگ‌ترین صنایعی تبدیل شده که در مقایسه با صنایع دیگر بیشترین رشد و توسعه را داشته است (Zhidkoblinova, 2013).

کشور ایران با توجه به اینکه جزو پنج کشور جهان از نظر تنوع اقلیمی و جزو ده کشور جهان از لحاظ

حیات باتلر^۳» به این نتیجه رسیدند که سیاست‌ها و برنامه‌های دولت چین توانسته با درگیر ساختن سکونتگاه‌های دارای جاذبه توریستی در منطقه سین‌کیانگ در فرایند توسعه، سطح پایداری منطقه را از طریق افزایش مشارکت محلی بالا ببرد.

سینگ^۴ (۲۰۱۱) در پژوهشی با عنوان «شفافسازی چرخه حیات مناطق گردشگری» به این نتیجه دست یافت که مدل چرخه حیات گردشگری باتلر از کارایی بسیار بالایی برای ارزیابی مراحل توسعه، آسیب‌شناسی توسعه گردشگری و همچنین هدایت آن به سمت اهداف توسعه پایدار برخوردار است.

رودریگئز^۵ و همکاران (۲۰۰۸) در پژوهشی با عنوان «پایداری مقصد جزایر توریستی: چرخه زندگی منطقه گردشگری و چشم‌اندازها، مطالعه موردنی جزیره تنریف^۶» به این نتیجه دست یافتند که گردشگری این منطقه در حال حرکت به سمت بلوغ است و جهت سرعت بخشیدن به این چارچوب باید ابعاد استراتژیکی برنامه‌ریزی موردنویه قرار گیرد.

ژانگ^۷ و همکاران (۲۰۰۸) در تحقیقی با عنوان «توسعه گردشگری و مدل چرخه حیات گردشگری در مناطق گردشگری، مطالعه موردنی پارک ملی جنگلی ژانگ جیاجی^۸» به این نتیجه رسیدند که پارک موردمطالعه تاکنون، چهار مرحله اول از مدل باتلر را تجربه کرده است و در حال حاضر این پارک در مرحله تحکیم قرار دارد.

ب) پژوهش‌های داخلی

کرمی دهکردی و بهرامی ده‌توتی (۱۳۹۹) در مقاله‌ای به ارزیابی پایداری روزتاهای نمونه گردشگری براساس مدل بارومتر پایداری^۹ و چرخه حیات در

بر این مدل یک روش‌شناسی مناسب توسعه گردشگری را فراهم ساخت.

شهر تبریز از دوره‌های گذشته، به دلیل قرار گرفتن در مسیر جاده ابریشم، یکی از مراکز مهم بازرگانی ایران به شمار می‌رفته است. این شهر به دلیل موقعیت ویژه خود، سالیان درازی پذیرای کاروان‌های تجاری از خاور دور و اروپا از راه روسیه و عثمانی بوده و مرکز مبالغه کالاهای بازرگانی کشورهای اروپایی محسوب می‌شد؛ از این‌رو از شهرتی جهانی برخوردار است. در طول تاریخ تبریز، این شهر همواره مورد توجه تجار و جهانگردان ایرانی، عرب و اروپایی بوده است و آن را به دلیل فراوانی ثروت و زیبایی معماری اش ستوده‌اند. از جمله جاذبه‌های گردشگری شهر تبریز می‌توان به مجموعه بازار تبریز، مسجد جامع (مجموعه پنج مسجد بیزرنگ و تاریخی)، مسجد کبود، مقبره‌الشعراء، ائل گلی، پل‌های تاریخی بر روی مهران‌رود (پل آجی‌چای، پل سنگی، پل قاری)، ارگ علیشاه، برج خلعت‌پوشان، کاخ شهرداری تبریز، بقاوی‌ای عمارت رباع رشیدی، باغ‌لارباغی و پارک‌ها، مجتمع‌های تفریحی و خرید، سوغاتی و غیره اشاره کرد؛ لذا با استفاده از یک مدل بهینه و کارآمد که مبتنی بر شرایط شهر تبریز باشد می‌توان موفقیت توسعه گردشگری این شهر را بیش‌ازپیش تضمین کرد. با توجه به طرح مسئله صورت گرفته، پژوهش حاضر در صدد پاسخگویی به سوال زیر می‌باشد:

- وضعیت چرخه حیات گردشگری کلان‌شهر

تبریز به چه صورت است؟

۲- پیشینه تحقیق

(الف) پژوهش‌های خارجی

ژانگ^۱ و همکاران (۲۰۱۴) در پژوهشی با عنوان «بررسی نقش فرهنگ و دولت در زمینه پایداری منطقه خوش آب‌وهای سین‌کیانگ^۲ چین با استفاده از چرخه

1- Yang

2- Xinjiang

3- Butler

4- Singh

5- Rodríguez

6- Tenerife

7- Zhong

8- Zhangjiajie

9- Barometer of Sustainability

ضیایی و حسن بور (۱۳۹۲) در پژوهشی با عنوان «تدوین حوزه‌های راهبردی توسعه مقاصد گردشگری با استفاده از تطبیق تئوریک و کاربردی مدل‌های چرخه حیات مقصود و شاخص رنجش داکسی^۲، موردشناسی: مصر، فرhzاد، محمدآباد کوره‌گز، ابو زید آباد، بندریگ و عشین، ریگ‌جن، جندق» به این نتیجه رسیدند که به ترتیب مصر، فرhzاد، محمدآباد کوره‌گز، عشین، ریگ‌جن، جندق و ابو زید آباد، بندریگ با توجه به ویژگی‌ها و تطابق آن با ویژگی‌های مدل‌ها به ترتیب در ابتدای مرحله رشد، اکتشاف و مشارکت (طبق مدل چرخه حیات مقصود) و مرحله بی‌تفاوتی و علاقه‌مندی (طبق مدل شاخص رنجش داکسی) قرار دارد.

بررسی مطالعات صورت گرفته در رابطه با ارزیابی چرخه حیات گردشگری نشان می‌دهد که اولاً در رابطه با چرخه حیات گردشگری، مطالعات محدودی صورت گرفته و این امر ناشی از دشوار بودن جمع‌آوری داده‌های موردنیاز است. همچنین بررسی مطالعات صورت گرفته نشان می‌دهد که داخل کشور بیشتر تحقیقات مبتنی بر چرخه حیات گردشگری در مورد گردشگری روستایی بوده و هیچ‌گونه مطالعه مبتنی بر چرخه حیات گردشگری در زمینه گردشگری شهری وجود ندارد؛ از این‌رو پژوهش حاضر دارای نوآوری در زمینه بررسی چرخه حیات گردشگری شهری است.

۳- مبانی نظری

صنعت گردشگری از دیرباز مورد توجه بشر قرار گرفته و امروزه یکی از ارکان اصلی اقتصاد تجاری جهان است. این صنعت از طریق ترکیب هم‌زمان منابع داخلی و خارجی، منافع اجتماعی، اقتصادی، زیست‌محیطی و فرهنگی زیادی را برای فضاهای و سکونتگاه‌های انسانی به همراه دارد (دیناروند، ۱۳۸۹). سازمان گردشگری جهانی در بیانیه مانیل^۳، گردشگری را نیاز اساسی در هزاره سوم

شهرستان بروجن پرداختند. یافته‌های حاصل از بارومتر پایداری نشان داد که روستاهای مورد مطالعه از لحاظ سطح پایداری متفاوت بوده و در مجموع در سطح پایداری متوسط قرار دارند و در بین ابعاد بررسی شده، بعد اجتماعی وضعیت پایداری بهتری دارد. همچنین نتایج حاصل از مدل چرخه حیات نیز نشان داد که روستای کتک با امتیاز ۰/۲۴۹ در مرحله اکتشاف و روستاهای آورگان، سیبک، گردبیشه و متوبی به ترتیب با امتیازهای ۰/۴۴۳، ۰/۳۰۵، ۰/۲۸۷ و ۰/۲۸۰ در مرحله درگیری هستند. نتایج حاصل از آزمون کنдал نیز نشان داد که بین سطوح مختلف پایداری و قرارگیری روستاهای در مدل چرخه حیات همبستگی مثبتی وجود دارد.

کیانی سلمی و همکاران (۱۳۹۶) در تحقیقی با عنوان «ارزیابی فرایند توسعه گردشگری بر اساس مدل چرخه حیات مقصود، نمونه موردی: شهرستان بویراحمد»، به این نتیجه رسیدند که شهرستان بویراحمد از لحاظ شاخص‌های گردشگری در حال گذر از مرحله معرفی و از نگاه کارشناسان و ساکنین شهرستان بویراحمد در مرحله رشد در مدل چرخه حیات مقصود بالتلر قرار دارد. یاری حصار و حیدری ساربان (۱۳۹۴) مطالعه‌ای با هدف سنجش سطح پایداری و تکامل فعالیت‌های گردشگری در محور گردشگری استان‌های البرز و تهران انجام دادند. همچنین در این مقاله تلاش شده است تا نقش محورهای گردشگری در ارتقای سطح پایداری فعالیت‌های گردشگری تبیین شود. در این مقاله از تکنیک‌های سنجش پایداری پرسکات آلن^۱ و چرخه حیات گردشگری بالتلر استفاده شده است. جامعه آماری این مقاله را روستاهای واقع در محورهای گردشگری استان‌های تهران و البرز تشکیل می‌دهد. تعداد شش روستا در مجموع به عنوان روستاهای نمونه انتخاب شدند. نتایج نشان دادند که روستاهای واقع در محورهای گردشگری اصلی از سطح پایداری و چرخه تکامل بالاتری برخوردار هستند.

2- Doxey's Irridex Model

3- Manila

1- Prescott-Allen

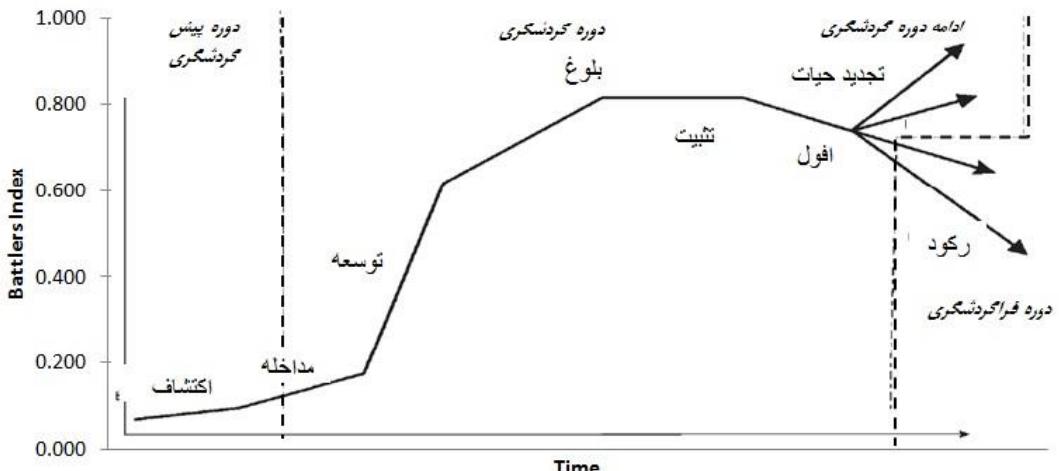
دادن تمامی ابعاد و زمینه‌های توسعه بوده است. در این رهیافت، اصول اساسی توسعه گردشگری به نحوی مورد توجه قرار گرفت که در اصطلاح امروزی توسعه پایدار گردشگری شناخته می‌شود (Aall, 2014). در رهیافت جدید توسعه گردشگری، گردشگری به عنوان یک چرخه‌ای در نظر گرفته شد که همانند یک موجود زنده دارای نیازهای حیات و مراحل رشد است

(Kristjánsdóttir, 2016). گردشگری، فعالیت ترکیبی است که در روند تکاملی خود مراحل متعددی را طی می‌کند؛ از این‌رو در هر مرحله نیازمند برنامه‌ریزی و هماهنگی خاص است. از جمله مدل‌هایی که می‌تواند وضعیت توسعه گردشگری را بررسی کند مدل چرخه حیات گردشگری است (Sigala, 2017).

ارزیابی چرخه حیات را می‌توان به سیستم برنامه‌ریزی سازمانی تشبيه کرد که نیازمند توسعه در تمامی مراحل توسعه سازمان است. در واقع چرخه حیات یک سازمان شامل مراحل تولد، رشد، بلوغ، پیری و مرگ است که صنعت گردشگری هم از این قاعده پیروی می‌کند. مدل چرخه حیات گردشگری قادر است اقدامات و فعالیت‌های را ارزیابی کرده و مسیر مناسب با بیشترین کارایی را پیشنهاد دهد (Kruczek et al., 2018). این مدل شش مرحله توسعه و تکامل مقصد گردشگری را دربرمی‌گیرد که شامل اکتشاف، مشارکت، توسعه، تثبیت یا بلوغ، رکود، نزول یا احیا دوباره است (شکل ۱). همچنین ویژگی اصلی هریک از مراحل ساده شده در چرخه حیات گردشگری در جدول ۱ نشان داده شده است.

معرفی کرده است (Lew et al., 2014). بسیاری از کشورها، به نقش و اهمیت گردشگری به عنوان منبعی برای ایجاد درآمد و اشتغال پی برده‌اند. در نتیجه، بسیاری از آنان مناسبشان را برای بهره‌گیری از مزیت‌های نسبی این صنعت توسعه داده‌اند، به‌طوری که گردشگری به عنوان گذرگاه و دروازه ورود به توسعه پایدار مطرح می‌شود. این صنعت علاوه بر تأمین نیازهای مادی و معنوی جامعه گردشگران، تغییرات مثبت و سازنده‌ای را در جامعه می‌بین و پذیرنده به بار می‌آورد که در ابعاد اقتصادی، اجتماعی و زیستمحیطی تقسیم‌بندی می‌شود (Budiasa & Ambarawati, 2014).

سنجدش و ارزیابی میزان توسعه گردشگری به عنوان یکی از کلیدی‌ترین و پیچیده‌ترین مسائل پیش‌روی مدیران این بخش مطرح است (Sigala, 2017). سیاست‌گذاران و تصمیم‌گیرندگان بخش گردشگری همواره در حال یافتن پاسخی علمی به این سؤال هستند که چه اقدامات و چه تصمیماتی برای توسعه پایدار گردشگری نیاز است و نتایج یافته‌های آن‌ها نشان داده که در جهت نیل به این هدف نیازمند استفاده از ابزارها و روش‌های علمی می‌باشد (Zhidkoblinova, 2013). در زمینه روش‌های ارزیابی میزان توسعه در بخش گردشگری، شاخص‌های متعددی ارائه شده و امروزه نیز شاخص‌های کاربردی‌تر به همراه روش‌های ارزیابی مناسب‌تر و کاربردی‌تر ارائه شده است (Cracolici, 2015). ارزیابی توسعه گردشگری عمدهاً بعد از سال ۱۹۹۶ و به دنبال برگزاری کنفرانس ریو در زمینه توسعه پایدار مورد توجه قرار گرفت که طی این کنفرانس، موج سوم توسعه مورد توجه قرار گرفت و هدف آن پوشش

شکل ۱- مدل چرخه حیات گردشگری باتلر

(Kristjánsdóttir, 2016)

منبع:

جدول ۱- ویژگی شاخص‌های گردشگری در هر یک از مراحل مدل چرخه حیات گردشگری

مراحل	ویژگی	مراحل	ویژگی
اکتشاف	تعداد گردشگران در بیشترین حد ممکن، گردشگری تجاری، تصویر ذهنی در حال افول، بازار تثبیت شده	روابط غیرتجاری، تعداد کم گردشگر، تمایل به ارتباط	تثبیت یا بلوغ
مشارکت	رشد منفی بازار، کاهش تعداد گردشگران، اضمحلال زیرساختها	مشارکت گردشگر و جامعه، تورهای گردشگری، تعداد کم گردشگر	رکود
توسعه	نزول (از رونق افتادن گردشگری، تخریب آثار، فراموشی)، احیا (خدمات جدید، مراکز مدرن، تبلیغات نوین، احیای دوباره جاذبه‌ها)	تعداد بالای گردشگر، تمایل به سفر، روند افزایشی گردشگر	نزول یا احیا

منبع: (Kristjánsdóttir, 2016)

جامعه آماری این تحقیق را گردشگران وارد شده به شهر تبریز در بازه زمانی ۱۳۹۸/۰۶/۳۱ تا ۱۳۹۸/۰۶/۰۱ لغایت ۱۳۹۸/۰۶/۳۱ تشکیل می‌دهند که در مجموع ۳۲۶۵۹ نفر هستند. علت انتخاب این بازه زمانی به دلیل حضور زیاد گردشگران در شهر تبریز و همچنین تنوع گردشگران داخلی و خارجی بوده است. با استفاده از فرمول کوکران و به روش سلسه‌مراتی، ۳۸۴ نفر به عنوان حجم نمونه انتخاب گردید (جدول ۲). روایی پرسشنامه با کسب نظر متخصصان تأیید شد و پایایی آن نیز برای بخش زیست محیطی برابر با ۰/۸۸۴، بخش اجتماعی برابر با ۰/۹۳۲، بخش اقتصادی برابر با ۰/۸۹۹ و بخش کالبدی برابر با ۰/۹۰۰ بوده است. در نهایت اینکه پایایی کلی پرسشنامه برابر با ۰/۹۰۲ محسوبه گردید. همچنین ترکیب اعضای گروه دلفی در این تحقیق شامل سه نفر

۴- روش تحقیق

پژوهش حاضر از نوع مطالعات کاربردی و روش تحقیق آن بر مبنای ماهیت پژوهش به صورت توصیفی- تحلیلی است. جمع‌آوری داده‌های مورد نیاز این تحقیق به دو صورت کتابخانه‌ای و میدانی بوده است. در مرحله کتابخانه‌ای از طریق مطالعه و فیش‌برداری از کتب، مقالات، پایان‌نامه‌ها، گزارش‌ها، نقشه‌ها، نتایج سرشماری و همچنین آمارهای تخصصی ادارات مختلف (شهرداری، میراث فرهنگی، سازمان برنامه و بودجه)، متغیرهای تحقیق، وضعیت برخورداری مناطق شهری از زیرساخت‌های گردشگری و تعداد گردشگران ورودی به تفکیک مناطق مختلف شهری، شناسایی گردید. در مرحله مطالعات میدانی نیز جمع‌آوری داده‌ها از طریق توزیع پرسشنامه در بین گردشگران صورت گرفته است.

دکتری)، دو نفر هتل دار با مدرک کارشناسی ارشد و دو نفر از معاونان میراث فرهنگی با مدرک دکتری بوده است.

دکترای جغرافیای شهری، چهار نفر دکترای برنامه ریزی گردشگری، دو نفر دکترای اقتصاد، دو نفر دکترای مدیریت، دو نفر دکترای معماری، سه نفر از اعضای دفاتر خدمات گردشگری (دو نفر کارشناسی ارشد و یک نفر

جدول ۲- جمعیت گردشگری و تعداد پرسشنامه‌های توزیع شده به تفکیک مناطق مختلف شهر تبریز

تعداد پرسشنامه توزیع شده	جمعیت گردشگری	مناطق شهری	تعداد پرسشنامه توزیع شده	جمعیت گردشگری	مناطق شهری
۳۲	۲۹۸۹	منطقه ۷	۴۰	۳۷۵۴	منطقه ۱
۳۲	۳۰۶۶	منطقه ۸	۳۵	۳۳۰۰	منطقه ۲
۳۰	۲۸۷۹	منطقه ۹	۳۶	۳۴۲۱	منطقه ۳
۳۸	۳۶۲۲	منطقه ۱۰	۶۶	۶۲۰۵	منطقه ۴
۳۷۵	۳۵۴۸۵	کل مناطق	۳۳	۳۱۰۲	منطقه ۵
-	-	-	۳۳	۳۱۴۷	منطقه ۶

شاخص‌های پایداری گردشگری بر حسب مراحل مختلف مدل چرخه حیات گردشگری با تأثیر مدل چرخه حیات گردشگری را نشان می‌دهد.

شاخص‌های مورد بررسی در این پژوهش مشتمل بر ۱۱۷ شاخص در ابعاد مختلف اجتماعی، اقتصادی، زیستمحیطی و کالبدی بوده است. جدول ۳ ویژگی

جدول ۳- ویژگی شاخص‌های پایداری گردشگری بر حسب مراحل مختلف مدل چرخه حیات گردشگری با تأثیر

زیرساخت‌ها	متغیرها				مراحل مدل با تأثیر
	جاذبه‌های طبیعی	جاذبه‌های فرهنگی	گردشگران	جامعه محلی	
واحدهای اقامتی، خیابان، ترافیک، تبلیغات، کارایی نهادهای دولتی، خدمات توگردانی	کیفیت منظر، کیفیت هوای کیفیت پارک‌ها، منظر شهری، بهداشت محیط، مخاطرات محیطی	کمیت و کیفیت جاذبه‌هایی مندد امکان تاریخی، موزه‌ها، لباس، غذاها، سوغاتی، ...	تعداد کم گردشگر، تماس با جامعه محلی	سطح آگاهی با مزایای گردشگری، تماس با گردشگران	اکتشاف
فراموشی زیرساخت‌های شهری (اقامتی، رفاهی، تقدیمه، ترافیک، اجرا، ...) برای شهر گردشگرپذیر	مشارکت عملی گردشگران در نگهداری، معرفی آثار طبیعی	مشارکت عملی گردشگران در نگهداری، معرفی آثار فرهنگی	اجماع جمعی گردشگران با جامعه محلی برای حفاظت از آثار گردشگری	زمینه‌های مشارکت مردم و گردشگران، آگاهی گردشگران از مقصد	مشارکت
بهبود کمیت و کیفیت خدمات و زیرساخت‌ها، اجرای سیستم یکپارچه مدیریت گردشگری مقصد	بهبود کیفیت فضاهای سبز، حفظ کیفیت منابع آب، روند افزایشی جذابیت و زیبایی	بهبود بهداشت فضاهای گردشگری، حذف عناصر مزاحم	تعداد زیاد گردشگر، تماشی گردشگران به سفر مجدد، روند افزایشی گردشگران، روند افزایشی کیفیت خدمات	روند افزایشی رفتارهای حرفة‌ای جامعه محلی	توسعه
رقابت‌پذیری بین زیرساخت‌های رفاهی	برند شدن جاذبه‌ها طبیعی	برند شدن جاذبه‌ها فرهنگی	ظرفیت تغییرپذیری گردشگران، سهم گردشگران در اقتصاد شهر	درصد تحمل پذیری جامعه محلی	ثبتیت یا بلوغ
ناکارآمدی زیرساخت‌ها	تخریب و آسیب‌های زیستمحیطی	بناهای فرهنگی آسیب‌دیده	مشکلات ایجاد شده گردشگران برای مردم	مشکلات ایجاد شده مردم برای گردشگران	ركود
ایجاد زیرساخت‌های مدرن و کارآمد	پارک‌ها، دریاچه‌های مصنوعی، زیباسازی منظر شهری و ایجاد شده	جاده‌های فرهنگی و همایش‌های جدید، گردشگری ماجراجو	انگیزه گردشگران برای بازدید و ماندگاری در مقصد	مشارکت مردم و نهادهای دولتی برای برنامه‌ریزی پایدار	احیا
نبود امکانات پاسخگو	عدم‌نوآوری	نبود نوآوری و تکراری بودن فعالیت‌ها	نبود رغبت برای بازدید توسط گردشگران	ناهنجری و درگیری بین مردم و گردشگران	نزول یا احیا
				افول	

این فرمول که برای بی مقیاس کردن نماگرهای با جنبه منفی به کار می رود x_{ij} برابر ارزش نماگر آم x_{ij}^{\min} برابر کمینه نماگر آم است.

- تهیه جدول داده های نهایی: در این مرحله ارزش نهایی هر داده از طریق اعمال ارزش هر کدام از شاخص ها در مرحله استخراج داده ها محاسبه شده و درنهایت به منظور سنجش میزان پایداری نماگرهای ارزش نهایی هر نماگر محاسبه می شود که عددی بین ۰ تا ۱ است که در آن ۰ به معنی ناپایداری کامل و یک به معنی پایداری کامل است. دو عنصر اصلی بارومتر پایداری رفاه انسانی (پایداری اقتصادی و اجتماعی) و رفاه اکوسیستم (پایداری زیست محیطی) است که باید برای رسیدن به شرایط توسعه ارتقا باید (Prescott- Allen, 1995).

مدل چرخه حیات گردشگری برای اولین بار در سال ۱۹۸۰ توسط باتلر و به منظور توسعه گردشگری عرضه شد که در هفت مرحله و به شرح زیر اجرا می شود:

کشف: اولین مرحله در فرایند توسعه گردشگری با استفاده مدل چرخه حیات است که طی آن اقدام به تدوین و اندازه گیری متغیرهای می شود که معرف وضعیت گردشگری منطقه هستند.

مرحله در گیر شدن (وارد عمل شدن): در این مرحله تعداد گردشگران شروع به افزایش می کند. همچنین در این مرحله مدت اقامت گردشگران کوتاه ولی حجم مراجعت گردشگران به منطقه زیاد است.

مرحله توسعه: در این مرحله رشد سریع گردشگر و تغییرات دراماتیک در همه جنبه های بخش گردشگری در یک مدت زمان نسبتاً کوتاه به وجود می آید.

مرحله تحکیم بخشی (تبیت): در این مرحله نرخ رشد گردشگران و سایر فعالیت های مربوط به گردشگری کاهش می باید گرچه تعداد واقعی گردشگران در حالی که افزایش است.

مرحله رکود (اشبع): در مرحله رکود، مشکل افزایش ظرفیت یا ظرفیت بیش از اندازه شکل می گیرد.

مدل بارومتر پایداری

مدل بارومتر پایداری مرکب از دو عنصر اصلی به نام رفاه اکوسیستم و رفاه انسانی است که هر دوی آنها باید برای رسیدن به شرایط پایداری ارتقا یابند (Prescott-Allen, 1995) پرسکات-آلن حالت پایداری از ۰/۲ نشان دهنده حالت ناپایداری، ۰/۳ الی ۰/۴ حالت ناپایداری بالقوه، ۰/۵ الی ۰/۶ حالت پایداری متوسط، ۰/۷ الی ۰/۸ حالت پایداری بالقوه و درنهایت ۰/۹ الی ۱ بیانگر حالت پایداری است و قرارگیری سکونتگاه ها بین صفر و یک خواهد بود. اجرای مدل بارومتر پایداری به صورت زیر انجام می شود:

- تهیه داده های خام: در این مرحله ارزش اولیه مربوط به هر نماگر وارد می شوند.

- تهیه جدول داده های خام هم سو: برخی از شاخص های موجود در جدول داده های خام با یکدیگر هم سو نیستند. برای مثال نسبت مراکز بهداشتی به کل جمعیت شاخص مثبت می باشد و میزان بالای آن ارزش دارد در حالی که شاخص نسبت بناهای خشتی به کل بنها، شاخص منفی بوده و میزان کمتر آن ارزش بالایی دارد.

- تهیه جدول داده های هم مقیاس: هر کدام از نماگرهای موجود در جدول داده ها دارای واحد متفاوتی است؛ بنابراین باید از طریق بی مقیاس کردن امکان مقایسه تطبیقی آنها را فراهم آورد که این کار با استفاده از فرمول زیر امکان پذیر شده است:

$$r_{ij} = \frac{x_{ij} - x_j^{\min}}{x_i^{\max} - x_j^{\min}} \quad \text{فرمول (1)}$$

این فرمول که برای بی مقیاس کردن نماگرهای با جنبه مثبت به کار می رود x_{ij} برای ارزش نماگر آم x_j^{\min} برابر کمینه نماگر آم و x_i^{\max} برای بیشینه نماگر آم است.

$$r_{ij} = \frac{x_j^{\max} - x_{ij}}{x_j^{\max} - x_j^{\min}}$$

می‌آید که گردشگرانی که مکرر می‌آیند با محصولاتی که عرضه می‌شود راضی هستند. جدول ۴ مراحل شش‌گانه و نحوه امتیازدهی هریک از مراحل را نشان می‌دهد.

مرحله تجدید حیات: ممکن است مرحله رکود برای مدتی وجود داشته باشد و پس از آن، ممکن است دو حالت افزایش یا کاهش در تعداد گردشگران مراجعه‌کننده به وجود آید. حالت کاهش زمانی به وجود

جدول ۴- ارزش‌گذاری دوره‌های گردشگری باتلر و بارومتر پایداری

رتبه	ارزش	وضعیت کلی
۱	۰-۰/۲۵	مرحله اکتشاف
۲	۰/۲۶-۰/۵۰	مداخله و درگیری
۳	۰/۴۵-۰/۵۱	توسعه
۴	۰/۷۶-۱۰۰	ثبت
۵	-۵۰-۱۰۰	رکود/افول
۶	+۵۰-۱۰۰	تجدد حیات/احیا
سطح مختلف توسعه پایدار در مدل بارومتر پایداری		
ارزش‌های پایداری	حالت‌های پایداری	
۰-۰/۲	نپایدار	
۰/۲-۰/۴	نپایداری بالقوه	
۰/۴-۰/۶	پایداری متوسط	
۰/۶-۰/۸	پایداری بالقوه	
۰/۸-۱	پایدار	

$$S_i = \sum_{j=1}^m M_{gi}^j \times \left[\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m M_{gi}^j \right]^{-1}$$

$$\sum_{j=1}^m M_{gi}^j = (\sum_{j=1}^m l_j, \sum_{j=1}^m m_j, \sum_{j=1}^m u_j)$$

$$\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m M_{gi}^j = (\sum_{i=1}^n l_i, \sum_{i=1}^n m_i, \sum_{i=1}^n u_i)$$

$$\left[\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m M_{gi}^j \right]^{-1} = \left(\frac{1}{\sum_{i=1}^n u_i}, \frac{1}{\sum_{i=1}^n m_i}, \frac{1}{\sum_{i=1}^n l_i} \right)$$

۵- محاسبه درجه بزرگی Si نسبت به همدیگر

$$V(M_2 > M_1) = hgr(M_1 \cap M_2) = \mu_{M_2}(d) = \begin{cases} 1 & \text{if } m_2 \geq m_1 \\ 0 & \text{if } l_1 \geq u_2 \\ \frac{(l_1 - u_2)}{(m_2 - u_2) - (m_1 - l_1)} & \text{otherwise} \end{cases}$$

۶- محاسبه وزن معیارها و گزینه‌ها در ماتریس مقایسات زوجی

۷- محاسبه وزن بردار نهایی.

از آنجایی که برای معیارهای کیفی مقدار عددی وجود ندارد، ارزیابی آن‌ها مبتنی بر مقادیر زبانی تصمیم‌گیران می‌باشد. مقادیر زبانی مورداستفاده در این مقاله برای اوزان معیارها، زیرمعیارها، ارزیابی گزینه‌ها و معادل فازی آن‌ها در جدول ۵ آمده است.

پس از تنظیم متغیرها و جمع‌آوری داده‌های موردنیاز، شاخص‌های تحقیق با استفاده از بارومتر پایداری و مدل چرخه حیات گردشگری و در محیط نرم‌افزار Excel تجزیه و تحلیل شدند. همچنین از محیط نرم‌افزار GIS نیز برای نمایش یافته‌های به صورت نقشه استفاده گردید.

در این تحقیق به منظور امتیازدهی به شاخص‌های گردشگری کلان شهر تبریز، از روش AHP فازی استفاده شد. فرایند کلی اجرای روش AHP فازی شامل مراحل زیر است:

- ۱- رسم نمودار سلسله‌مراتبی
- ۲- تعریف اعداد فازی به منظور انجام مقایسات زوجی
- ۳- تشکیل ماتریس مقایسات زوجی
- ۴- محاسبه Si برای هریک از سطرهای ماتریس مقایسه زوجی

جدول ۵- مقادیر زبانی متغیرهای امتیاز ارزیابی و درجه اهمیت و معادل فازی آنها

مقدار زبانی	معادل فازی	عدد فازی متناظر با متغیر امتیاز ارزیابی	عدد فازی متناظر با متغیر وزن
خیلی کم	(۳۰،۰،۰)	(۰،۲۰،۰)	(۰،۲۰،۰)
کم	(۴۰،۰،۲۰)	(۰،۴۰،۲۰)	(۰،۴۰،۰)
متوسط	(۷۰،۰،۳۰)	(۰،۷۰،۵۰،۰)	(۰،۷۰،۵۰،۰)
زیاد	(۱۰۰،۰،۶۰)	(۱۰۰،۸۰،۰)	(۱۰۰،۸۰،۰)
خیلی زیاد	(۱۰۰،۱۰۰،۸۰)	(۱۰۰،۱۰۰،۸)	(۱۰۰،۱۰۰،۸)

سرشماری نفوس و مسکن در سال ۱۳۹۵ دارای

جمعیتی معادل با ۱/۵ میلیون نفر بوده است (جدول ۶).
براساس تقسیمات کالبدی طرح جامع، این شهر به ۵
منطقه تقسیم شده است (نقشه ۱).

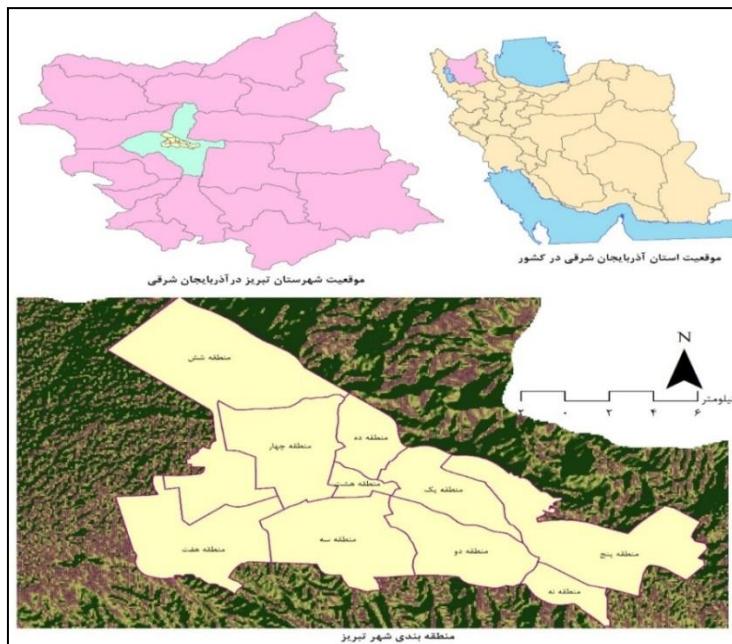
محدوده مورد مطالعه

کلان شهر تبریز به عنوان مرکز سیاسی و خدماتی
استان آذربایجان شرقی در شمال غرب کشور ایران و
مختصات ۴۶ درجه و ۱۷ دقیقه طول شرقی و ۳۸ درجه
و ۰۵ دقیقه شمالی واقع شده است. براساس آمار آخرین

جدول ۶- مشخصات جمعیتی و عناصر گردشگری تبریز به تفکیک مناطق مختلف شهرداری

مناطق شهری	جمعیت	تعداد جاذبه‌های تاریخی	تعداد جاذبه‌های گردشگری نوین	جمع کل مناطق
منطقه ۱	۳۱۵۱۸۳	۸	۳۲	۴۰
منطقه ۲	۲۲۹۴۷۴	۹	۱۸	۲۷
منطقه ۳	۲۱۸۶۴۷	۱۲	۲۴	۳۶
منطقه ۴	۱۹۶۵۰۷	۱۵	۱۴	۲۹
منطقه ۵	۱۸۷۹۵۸	۱۹	۲۷	۴۷
منطقه ۶	۱۵۵۸۷۲	۲۶	۱۸	۴۴
منطقه ۷	۱۲۶۱۲۴	۴۴	۳۰	۷۴
منطقه ۸	۹۸۹۱۰	۷۴	۴۱	۱۱۵
منطقه ۹	۲۹۳۸۴	۴۳	۲۱	۶۴
منطقه ۱۰	۶۳۴	۰	۳۶	۳۶
کل مناطق	۱۵۵۸۶۹۳	۲۵۰	۵۱۰	۷۶۰

منبع: (آمار سازمان میراث فرهنگی تبریز، ۱۳۹۷)

نقشه ۱- موقعیت جغرافیایی مناطق دهگانه شهر تبریز

یافته‌های استنباطی

به منظور بررسی ابعاد مختلف پایداری شاخص‌های گردشگری از طریق جمع‌آوری داده‌ها و ترکیب آن‌ها، ماتریس داده‌های خام هریک از معیارها در مناطق شهر تبریز از طریق پرسشنامه موردمطالعه قرار گرفت و سپس امتیاز پرسشنامه‌های هریک از مناطق در هر معیار از طریق اعداد فازی تعریف شده تابع عضویت جایگزین شده و در نهایت امتیازات فازی هریک از معیارها به صورت جدالگانه برای مناطق محاسبه شد (جدول ۷).

۵- یافته‌های تحقیق

یافته‌های پژوهش نشان دادند از بین کل پاسخ‌دهندگان، ۵۳ درصد گردشگران را زن و ۴۷ درصد آنها را مرد تشکیل داده‌اند. همچنین بیشترین درصد پاسخ‌گویان مربوط به گروه سنی ۳۰ الی ۴۵ سال با ۴۱/۱۵ درصد بوده است. در رابطه با تعداد دفعات بازدید از تبریز هم تعداد دو و سه بار بازدید با ۵۴/۲۳ درصد دارای بیشترین میزان فراوانی بوده است. همچنین در خصوص سؤال مهم‌ترین دلیل بازدید از تبریز، دیدن آثار تاریخی با ۶۵/۴۳ درصد دارای بیشترین میزان بوده است.

جدول ۷- نتایج منطق فازی در خصوص ابعاد چهارگانه پایداری به تفکیک مناطق شهری تبریز

مناطق	پایداری زیستمحیطی	پایداری اجتماعی	پایداری اقتصادی	پایداری کالبدی
۱	(۰/۷۹، ۰/۵۸، ۰/۹۶)	(۰/۷۱، ۰/۶۰، ۰/۸۷)	(۰/۶۵، ۰/۵۱، ۰/۸۰)	(۰/۷۰، ۰/۶۱، ۰/۹۰)
۲	(۰/۵۰، ۰/۴۵، ۰/۸۲)	(۰/۴۰، ۰/۴۰، ۰/۴۳)	(۰/۶۸، ۰/۵۳، ۰/۸۱)	(۰/۷۱، ۰/۵۵، ۰/۸۷)
۳	(۰/۵۹، ۰/۳۴، ۰/۷۱)	(۰/۳۶، ۰/۳۰، ۰/۵۹)	(۰/۵۷، ۰/۴۰، ۰/۷۲)	(۰/۷۵، ۰/۶۷، ۰/۹۱)
۴	(۰/۸۰، ۰/۵۰، ۰/۸۸)	(۰/۸۵، ۰/۴۰، ۰/۹۰)	(۰/۷۴، ۰/۵۰، ۰/۹۲)	(۰/۶۷، ۰/۶۶، ۰/۷۹)
۵	(۰/۷۲، ۰/۵۳، ۰/۸)	(۰/۷۷، ۰/۷۲، ۰/۹۶)	(۰/۶۴، ۰/۵۱، ۰/۸۵)	(۰/۶۸، ۰/۵۲، ۰/۸۷)
۶	(۰/۵۱، ۰/۳۰، ۰/۸۰)	(۰/۵۸، ۰/۵۵، ۰/۸۰)	(۰/۵۲، ۰/۳۵، ۰/۷۵)	(۰/۶۱، ۰/۶۰، ۰/۸۵)
۷	(۰/۴۵، ۰/۳۰، ۰/۶۵)	(۰/۸۰، ۰/۶۱، ۰/۹۱)	(۰/۴۹، ۰/۳۰، ۰/۶۴)	(۰/۵۲، ۰/۵۸، ۰/۷۱)
۸	(۰/۵۵، ۰/۴۰، ۰/۷۵)	(۰/۶۶، ۰/۵۲، ۰/۸۸)	(۰/۵۵، ۰/۴۴، ۰/۷۹)	(۰/۶۰، ۰/۶۰، ۰/۸۵)
۹	(۰/۸۵، ۰/۶۲، ۰/۱۰)	(۰/۶۱، ۰/۵۱، ۰/۷۹)	(۰/۸۳، ۰/۷۱، ۰/۹۵)	(۰/۶۵، ۰/۵۴، ۰/۵۵)
۱۰	(۰/۸۴، ۰/۶۱، ۰/۹۵)	(۰/۷۵، ۰/۶۰، ۰/۸۸)	(۰/۸۱، ۰/۶۵، ۰/۹۲)	(۰/۹۰، ۰/۸۰، ۰/۹۵)

تبریز را از منظر ابعاد زیست محیطی، انسانی، اقتصادی، کالبدی، پایداری اکو سیستمی (زیست محیطی) و پایداری انسانی (میانگین پایداری انسانی، اقتصادی و کالبدی) نشان می دهد. براساس اصول مدل پرسکات-آلن، پایداری اکو سیستمی معروف به رفاه اکو سیستمی و پایداری انسانی معروف به رفاه انسانی است.

در مرحله بعد، اقدام به بررسی و تعیین ارزش هر کدام از مؤلفه های پایداری که خود مشتمل بر شاخص های مختلفی است شد و سپس براساس طبقه بندی پرسکات-آلن وضعیت پایداری آن ها تعیین گردید و نتایج آن بر روی مدل رadar نشان داده شده است. جدول ۸ سطوح پایداری هر یک از مناطق شهر

جدول ۸- نتایج پایداری ابعاد مختلف شاخص های گردشگری به تفکیک مناطق مختلف شهر تبریز

میانگین شاخص ها به تفکیک گروه	مناطق شهری										
	منطقه ۱۰	منطقه ۹	منطقه ۸	منطقه ۷	منطقه ۶	منطقه ۵	منطقه ۴	منطقه ۳	منطقه ۲	منطقه ۱	
۰/۵۰۳	۰/۳۵۱	۰/۳۶۹	۰/۴۱۳	۰/۴۷۷	۰/۵۴۱	۰/۵۴۷	۰/۵۵۴	۰/۵۷۸	۰/۵۸۹	۰/۶۰۹	زیست محیطی
۰/۵۶۳	۰/۶۱۸	۰/۴۰۸	۰/۸۷۴	۰/۵۰۵	۰/۵۰۴	۰/۵۴۸	۰/۸۰۴	۰/۴۸۸	۰/۴۷۰	۰/۴۱۲	انسانی (اجتماعی)
۰/۶۷۵	۰/۷۵۹	۰/۵۱۷	۰/۸۹۹	۰/۵۵۰	۰/۵۷۶	۰/۶۲۵	۰/۷۹۵	۰/۴۹۷	۰/۶۹۰	۰/۸۴۷	اقتصادی
۰/۵۴۳	۰/۶۹۸	۰/۳۸۲	۰/۶۷۰	۰/۴۸۹	۰/۵۹۷	۰/۶۲۴	۰/۴۴۲	۰/۳۹۶	۰/۵۴۱	۰/۵۸۷	کالبدی
۰/۵۰۳	۰/۳۵۱	۰/۳۶۹	۰/۴۱۲	۰/۴۷۷	۰/۵۴۱	۰/۵۴۷	۰/۵۵۴	۰/۵۷۸	۰/۵۸۶	۰/۶۰۹	پایداری اکو سیستمی
۰/۶۱۹	۰/۶۸۹	۰/۴۶۳	۰/۸۸۷	۰/۵۲۶	۰/۵۴۰	۰/۵۸۶	۰/۸۰۰	۰/۴۹۳	۰/۵۸۰	۰/۶۳۰	پایداری انسانی
۰/۵۶۱	۰/۵۲۰	۰/۴۱۶	۰/۶۷۷	۰/۵۰۱	۰/۵۴۱	۰/۵۶۷	۰/۶۴۹	۰/۵۳۵	۰/۵۸۵	۰/۶۱۹	پایداری نهایی

ارزش پایداری ۰/۸۷۴ دارای بیشترین سطح پایداری بوده است. همچنین به ترتیب مناطق ۴، ۱۰، ۵، ۱، ۲، ۳، ۶، ۷، ۵، ۱ و ۹ در اولویت های بعدی قرار دارند. مناطقی قدیمی و همچنین مناطقی که در بافت مرکزی شهر قرار دارند به دلیل تجمع فعالیت های انسانی و حضور بیشتر گردشگران در بنای های تاریخی که عمدها در این مناطق قرار دارند، از امتیاز بیشتری برخوردار هستند. میانگین نهایی پایداری انسانی مناطق تبریز برابر با ۰/۵۶۳ بوده که در وضعیت پایداری متوسط قرار می گیرد.

پایداری اقتصادی: براساس نتایج منطقه ۸ تبریز با ارزش ۰/۸۹۹ بالاترین سطح پایداری اقتصادی را از بین مناطق ده گانه داشته و در سطح پایدار قرار گرفته است. سپس به ترتیب مناطق ۱، ۱۰، ۴، ۲، ۵، ۷، ۶، ۳، ۹ در اولویت های بعدی قرار دارند. همانند پایداری انسانی، پایداری اقتصادی بالاتر هم به دلیل تجمع فعالیت های تجاری، مؤسسات مالی و مجتمع های تجاری در مناطق مرکزی شهر بوده است. ارزش نهایی پایداری اقتصادی مناطق ده گانه برابر با ۰/۶۷۵ بوده که در وضعیت پایداری بالقوه قرار دارد.

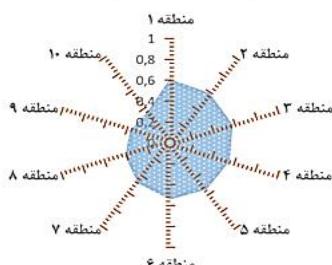
پایداری زیست محیطی: براساس نتایج، پایداری زیست محیطی منطقه ۱ شهرباری با ارزش پایداری ۰/۶۰۹ دارای بالاترین میزان پایداری بوده که در وضعیت پایداری بالقوه قرار گرفته است. مناطق ۲، ۳، ۴، ۵، ۶، ۷، ۸، ۹ و ۱۰ در رتبه های بعدی قرار دارند. در واقع می توان گفت که ۱۰ درصد شهر تبریز از نظر شاخص های زیست محیطی گردشگری در وضعیت پایداری بالقوه، ۲۰ درصد در وضعیت ناپایداری بالقوه و ۷۰ درصد وضعیت پایداری متوسط قرار دارند. بررسی نشان می دهد که مناطق جدید که منطبق بر شیوه ها و استانداردهای نوین شهری ساخته شده اند، از نظر شاخص های زیست محیطی گردشگری در وضعیت مناسب تری نسبت به مناطق قدیمی شهر مانند مناطق ۴ و ۸ قرار دارند. وضعیت نهایی شاخص های زیست محیطی شهر تبریز در تمامی مناطق ده گانه برابر با ۰/۵۰۳ بوده که در وضعیت پایداری متوسط قرار دارد.

پایداری اجتماعی: براساس اطلاعات به دست آمده، از بین مناطق ده گانه تبریز، منطقه ۸ با

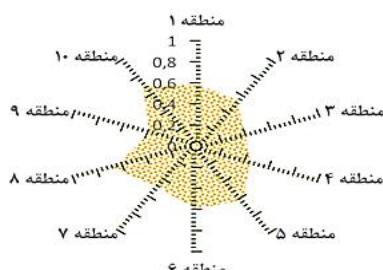
تبریز برابر با $۵۴۳/۰$ می باشد که در پایداری متوسط است.
نمودار ۱، ابعاد مختلف پایداری را نشان داده شده است.

در نمودار ۲، میانگین نهایی پایداری مناطق شهری تبریز به تفکیک ابعاد چهارگانه آورده شده است.

رادار پایداری شاخص های زیست محیطی گردشگری شهر تبریز

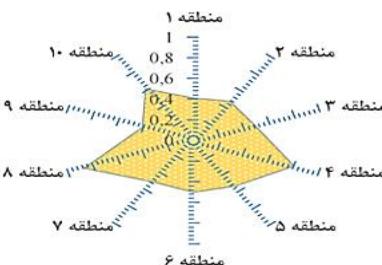
رادار پایداری شاخص های کالبدی گردشگری شهر تبریز

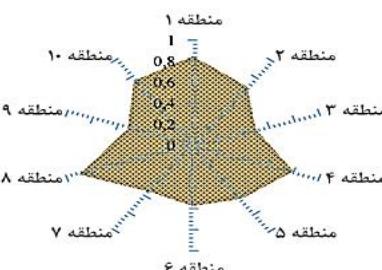
رادار پایداری شاخص های اقتصادی گردشگری شهر تبریز

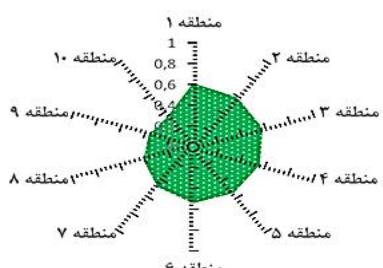
رادار پایداری شاخص های انسانی گردشگری شهر تبریز

رادار پایداری شاخص های نهایی گردشگری شهر تبریز

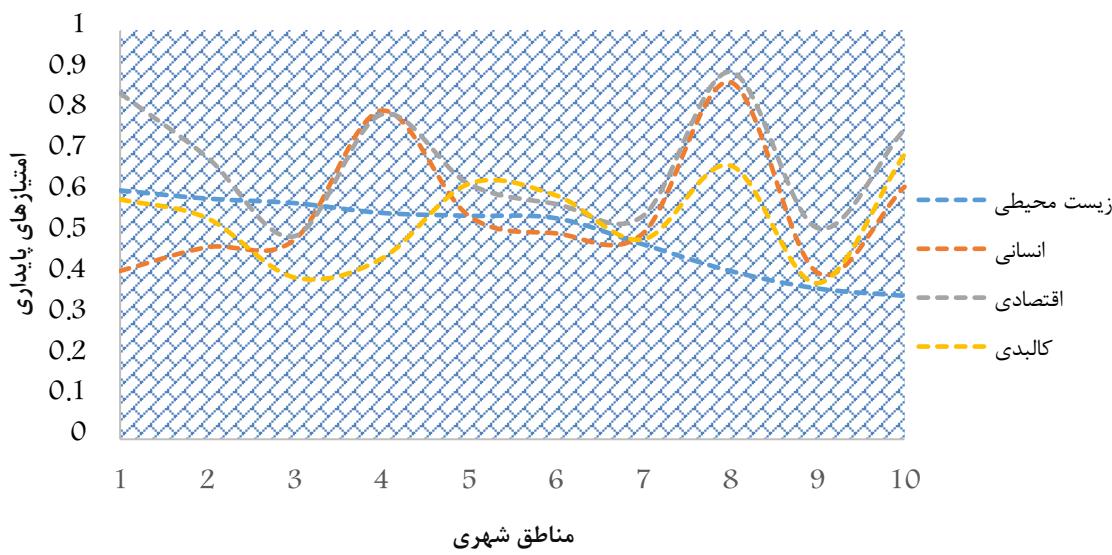

رادار پایداری شاخص های اکوسیستمی گردشگری شهر تبریز

نمودار پایداری ابعاد مختلف شاخص های گردشگر تبریز به تفکیک مناطق مختلف شهری

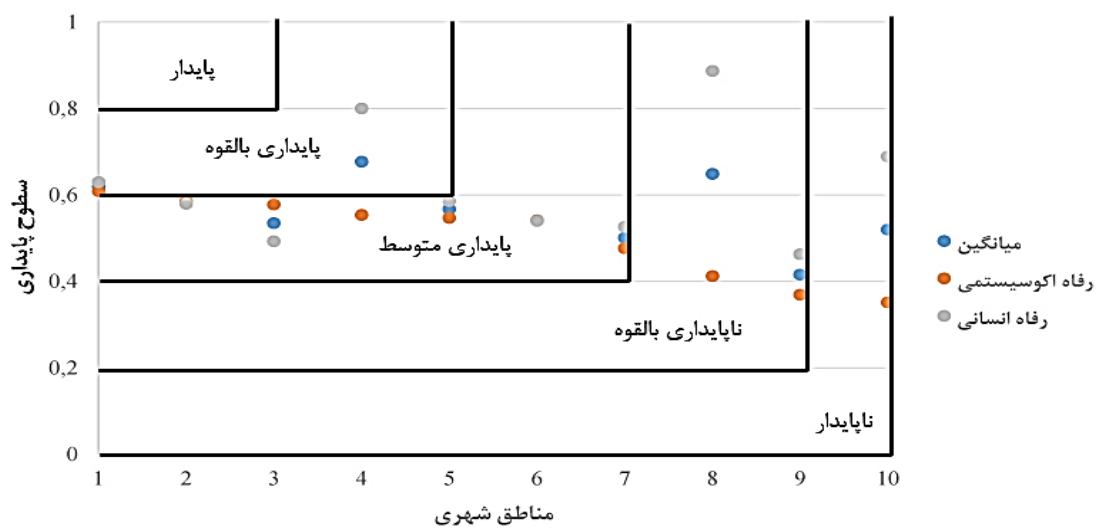
پایداری کالبدی: نتایج به دست آمده از مدل بارومتر از نظر پایداری کالبدی نشان داد که منطقه ۱۰ با ارزش پایداری $۶۹۸/۰$ در بالاترین سطح پایداری قرار داشته و سپس به ترتیب مناطق $۸, ۵, ۴, ۷, ۲, ۱, ۶$ و ۳ و ۹ قرار گرفتند. میانگین نهایی ارزش پایداری کالبدی مناطق شهر

نمودار ۲- وضعیت شکاف بین ابعاد مختلف پایداری مناطق دهگانه شهر تبریز

و ۱۰ در اولویت‌های اول تا دهم و از نظر شاخص‌های رفاه انسانی به ترتیب مناطق ۸، ۴، ۱، ۱۰، ۲، ۶، ۵، ۳ و ۹ در اولویت‌های اول تا دهم قرار دارند. میانگین نهایی رفاه اکوسیستمی شهر تبریز در زمینه گردشگری برابر با ۰/۵۰۳ و میانگین نهایی رفاه انسانی شهر تبریز هم برابر با ۰/۶۱۹ است که از نظر رفاه انسانی در سطح پایداری متوسط و از نظر رفاه انسانی هم در وضعیت پایداری بالقوه قرار دارد. نمودار ۳، راداری پایداری مناطق شهر تبریز را در ابعاد مختلف شاخص‌های گردشگری نشان می‌دهد.

رفاه انسانی و رفاه اکوسیستمی: مرحله نهایی اجرای مدل بارومتر پایداری ترسیم نمودار رفاه انسانی و رفاه اکوسیستمی است. بدین صورت که امتیازهای مربوط به شاخص‌های زیست‌محیطی به عنوان رفاه اکوسیستم و میانگین امتیاز شاخص‌های اجتماعی، اقتصادی و کالبدی به عنوان رفاه انسانی در نظر گرفته شده است و بعد از اخذ میانگین از ارزش پایداری هریک از مناطق شهری تبریز اقدام به ترسیم نمودار رفاه انسانی و رفاه اکوسیستم شده است. از نظر شاخص‌های رفاه اکوسیستمی، به ترتیب مناطق ۱، ۸، ۷، ۶، ۵، ۴، ۳، ۲، ۱ و ۹ اکوسیستمی، به ترتیب مناطق ۱، ۸، ۷، ۶، ۵، ۴، ۳، ۲، ۱ و ۹

نمودار ۳- نمودار پایایی نهایی وضعیت رفاه اکوسیستمی و رفاه انسانی در زمینه توسعه شاخص‌های گردشگری تبریز

مناطق مساعد برای گردشگران اولویت‌بندی شده‌اند. در پاسخ به سؤال پژوهش مبنی بر وضعیت شاخص‌های توسعه گردشگری مناطق شهر تبریز در مدل چرخه حیات گردشگری باتلر، ابتدا جایگاه هریک از مناطق شهر تبریز در مدل چرخه حیات گردشگری مشخص گردید (جدول ۹).

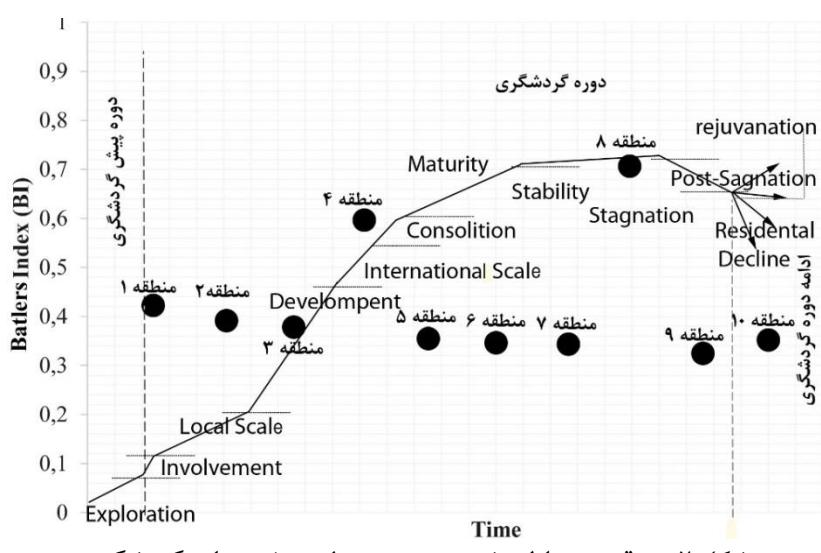
براساس نتایج ارزیابی امتیاز نهایی مناطق شهر تبریز از نظر پایداری شاخص‌های توسعه گردشگری، به ترتیب مناطق ۸، ۱، ۴، ۲، ۵، ۶، ۱۰، ۳، ۷ و ۹ از نظر تمامی شاخص‌های بارگذاری شده در اولویت‌های اول تا دهم قرار دارند. به عبارتی این مناطق به ترتیب به عنوان

جدول ۹- نتایج مدل چرخه حیات گردشگری باتلر در خصوص وضعیت چرخه حیات گردشگری مناطق شهر تبریز

مناطق شهری	شاخص باتلر (BI)	جایگاه در TCL	شاخص باتلر (BI)	مرحله چرخه حیات	کل	TCL
منطقه ۱	۰/۴۱۷	مدخله و درگیری	۰/۳۵۲	منطقه ۶	۰/۴۲۵	مدخله و درگیری
منطقه ۲	۰/۳۹۷	مدخله و درگیری	۰/۳۴۹	منطقه ۷		مدخله و درگیری
منطقه ۳	۰/۳۷۰	مدخله و درگیری	۰/۷۱۷	منطقه ۸		توسعه
منطقه ۴	۰/۵۹۹	توسعه	۰/۳۲۷	منطقه ۹		مدخله و درگیری
منطقه ۵	۰/۳۶۹	مدخله و درگیری	۰/۳۶۱	منطقه ۱۰		مدخله و درگیری

گرفت که چرخه حیات گردشگری تبریز از مرحله مداخله به سمت توسعه در حال حرکت است. همچنین مناطق ۸ و ۴ با دلیل قرارگیری در مرکز شهر و وجود بیش از ۷۰ درصد جاذبه‌های تاریخی تبریز در این مناطق از جمله بازار تاریخی، بیش از ۲۵ خانه تاریخی، موزه‌ها، مراکز خرید، مراکز اقامتی و ... این دو منطقه شهری به عنوان هدایت‌گر و پیشران توسعه گردشگری شهر تبریز محسوب می‌شوند (شکل ۲). در نهایت نقشه فضایی مربوط به اولویت‌بندی مناطق ده‌گانه شهر تبریز از نظر شاخص‌های پایداری گردشگری ترسیم شده است.

نتایج تجربیه و تحلیل شاخص‌های مدل باتلر در خصوص مراحل شش‌گانه چرخه حیات گردشگری در مناطق مختلف شهر تبریز نشان می‌دهد که مناطق ۸ و ۴ به ترتیب با امتیازهای ۰/۷۱۷ و ۰/۵۹۹ در مرحله توسعه قرار دارند و بقیه مناطق در مرحله مداخله و درگیری هستند. همچنین به ترتیب مناطق ۱، ۲، ۳، ۵، ۶، ۷ و ۹ در اولویت‌های سوم تا دهم قرار دارند. همچنین شاخص باتلر گردشگری شهر تبریز برابر با ۰/۴۲۵ بوده که در وضعیت مداخله و درگیری قرار دارد. با توجه به اینکه میانگین شاخص باتلر کل تبریز از شاخص باتلر ۸ منطقه بیشتر بوده لذا می‌توان نتیجه

شکل ۲- موقعیت مناطق شهر تبریز در مدل چرخه حیات گردشگری

نقشه ۲- اولویت‌بندی مناطق شهر تبریز از نظر شاخص‌های توسعه گردشگری براساس مدل چرخه حیات گردشگری باطل

پژوهش حاضر با هدف بررسی وضعیت پایداری شاخص‌های گردشگری شهر تبریز در ابعاد اقتصادی، اجتماعی، کالبدی و زیست‌محیطی با استفاده از مدل چرخه حیات گردشگری باطل انجام شده است. یافته‌های توصیفی تحقیق نشان دادند، گردشگران زن وارد شده به شهر تبریز ۶ درصد بیشتر از مردان بوده و در هر دو گروه زنان و مردان گروه سنی ۴۵ الی ۳۰ سال بیشترین فراوانی را دارند. همچنین ۵۴/۲۳ درصد گردشگران در زمان تکمیل پرسشنامه این پژوهش برای بار دوم یا سوم از این شهر دیدن کرده بودند. نتایج بخش اولیه تحلیل داده‌های پژوهش نشان داد که پایداری اقتصادی گردشگری تبریز برابر با ۶۷۵/۰، پایداری انسانی برابر با ۵۶۳/۰ و پایداری زیست‌محیطی برابر با ۵۰۳/۰ بوده است. دلیل اصلی پایین بودن پایداری زیست‌محیطی ناشی از توسعه سریع شهرنشینی و تخریب محیط‌زیست و همچنین پایین بودن سرانه فضای سبز در تبریز است. نتایج نشان دادند که در بخش پایداری شاخص‌های زیست‌محیطی منطقه ۱، پایداری شاخص‌های اجتماعی و اقتصادی منطقه ۸ و پایداری شاخص‌های کالبدی منطقه ۱۰ در اولویت قرار دارند. همچنین پایداری کل مناطق دهگانه تبریز برابر با ۵۶۱/۰

۶- نتیجه‌گیری و پیشنهاد

امروزه گردشگری، یکی از صنایع پیشتاز در عرصه توسعه پایدار می‌باشد. مطالعات صورت گرفته و همچنین مرور برنامه‌های توسعه در کشورها مؤید این موضوع است که صنعت گردشگری جایگاه والایی در پژوهش‌ها و اسناد توسعه ملل مختلف دارد. با توجه به کارکرد سازنده گردشگری، روش‌ها و رویکردهای گوناگونی برای کسب اطمینان از موفقیت این صنعت ارائه شده است که هر کدام از ابزارها از قابلیت‌ها و ضعف‌هایی برخوردار هستند. از مدل‌های جدیدی که به منظور بررسی وضعیت پایداری شاخص‌های توسعه گردشگری ارائه شده است، مدل چرخه حیات گردشگری باطل می‌باشد. این مدل در مقایسه با مدل‌های دیگر دارای مزایای متعددی؛ از جمله جامع‌نگری، واقع‌نگری، منطبق بر واقعیت بودن و ساده و قابل فهم بودن است. لذا با توجه به این ویژگی‌ها، امروزه در بین پژوهشگران از اهمیت زیادی برای تحلیل‌های پیچیده بخش گردشگری برخوردار است.

شهر تبریز به عنوان یکی از شهرهای قدیمی و گردشگرپذیر ایران نیازمند بررسی علمی و کامل وضعیت گردشگری است تا بتوان ضمن آسیب‌شناصی، راهکارهای عملی را برای توسعه و رونق گردشگری آن ارائه کرد.

می‌توان گفت که با توجه به اینکه میانگین شاخص باتلر کل تبریز از شاخص باتلر ۸ منطقه بیشتر بوده؛ لذا چرخه حیات گردشگری تبریز از مرحله مداخله به سمت توسعه در حال حرکت است. در راستای تسریع روند توسعه گردشگری و همچنین برقراری توازن در توسعه گردشگری مناطق مختلف کلان‌شهر تبریز توصیه می‌گردد با اصلاح رویکردهای مدیریتی، تخصیص بهینه و مناسب زیرساخت‌های شهری، ایجاد تنوع در جاذبه‌های شهری و استفاده از ظرفیت‌های بخش خصوصی و سرمایه‌گذاری‌های فردی بتوان روند توسعه متوازن و پایدار گردشگری شهر تبریز را فراهم ساخت. همچنین پیشنهاد می‌گردد به منظور تحول در گردشگری شهری، سیستم فراغیر و همه‌جانبه‌ای از پارامترهای مهم مورد توجه قرار گیرد تا توسعه پایدار تحقق یابد. همچنین با توجه به اصول مدل چرخه حیات گردشگری، جهت رسیدن به یک صنعت گردشگری مناسب در شهر تبریز باید ضمن تفکیک شاخص‌های برنامه‌ریزی، با در نظر گرفتن نیازهای گردشگران و جامعه محلی، رویکرد مدیریتی جامع و قابل اجرا را در پیش گرفت. از جمله موارد مهم در زمینه توسعه گردشگری، فراهم‌سازی بستر لازم برای مشارکت مردم و انتفاع از منافع حاصل از گردشگری است که باید سرلوحه تمامی برنامه‌های توسعه و تکامل گردشگری تبریز قرار گیرد؛ در غیر این صورت گردشگری ناپایدار خواهد بود.

* پژوهش حاضر برگفته از رساله دکتری میترا وهابزاده دهخوارقانی با عنوان «تحلیل الگوهای سازمان فضایی گردشگری در کلان‌شهر تبریز» با راهنمایی آقایان حسن احمدزاده و ایوب منوچهری میاندواب و مشاوره آقای علی پناهی است.

۷- منابع

حاتمی‌نژاد، حسین؛ اروجی، حسن؛ شکرلوی، نگین؛ مولائی قلیچی، محمد. (۱۳۹۳). بررسی و ارزیابی سایت‌های

بوده است. علاوه بر این، نتایج نشان داد که پایداری اقتصادی و انسانی دارای ارتباط با یکدیگر بوده و به موازات افزایش یا کاهش پایداری یکی از این دو مورده، پایداری دیگری نیز تغییر می‌یابد که دلیل آن وابستگی زیاد بین اقتصاد و عوامل انسانی است. در حالی که ارتباط بین همبستگی زیستمحیطی با پایداری اقتصادی و انسانی معکوس است، به عبارتی با افزایش پایداری اقتصادی و انسانی، میزان پایداری زیستمحیطی کاهش یافته است که این امر ناشی از تأثیرات مخرب فعالیت‌های اقتصادی افراد و گردشگران در محیط‌زیست شهر تبریز بوده است. همچنین نتایج نشان دادند مناطق ۸ و ۴ کلان‌شهر تبریز به دلیل قرارگیری در هسته مرکز شهر و تجمع مراکز تجاری و مالی و همچنین قرارگیری بیش از ۷۰ درصد جاذبه‌های تاریخی و مراکز اقامتی از وضعیت پایداری مناسب‌تری برخوردار هستند ولی در این مناطق به دلیل تراکم زیاد ساخت‌وساز، شاخص‌های زیستمحیطی مناسب نیست. در راستای بهبود هرچه بیشتر وضعیت شاخص‌ها در مناطق مرکزی شهر پیشنهاد می‌شود که از طریق ایجاد فضاهای سبز کوچک مقیاس و زیباسازی و گل‌کاری لبه‌های خیابان می‌توان وضعیت مناسبی ایجاد کرد. همچنین با توجه به تعداد گردشگران وارد شده به مناطق مرکزی و تعداد واحدهای اقامتی و رفاهی، تناسب بین این دو مقوله برقرار نبوده و باید مسافرخانه و هتل‌های اقامتی در نزدیکی جاذبه‌های تاریخی دایر گردد.

نتایج شاخص‌های مدل باتلر در خصوص مراحل شش‌گانه چرخه حیات گردشگری در مناطق مختلف شهر تبریز نیز نشان داد که مناطق ۸ و ۴ به ترتیب با امتیازهای ۰/۷۱۷ و ۰/۵۹۹ از بیشترین امتیاز برخوردار بوده و در مرحله توسعه قرار دارند و بقیه مناطق در مرحله مداخله و درگیری هستند. همچنین شاخص باتلر گردشگری کل مناطق شهر تبریز برابر با ۰/۴۲۵ به دست آمد که بیانگر وضعیت مداخله و درگیری است؛ بنابراین

- چرخه حیات مقصد (نمونه موردی: شهرستان بویراحمد). *فصلنامه جغرافیای فضای گردشگری*, ۶(۲۲)، ۴۴-۶۰.
- مجنونی توتا خانه، علیرضا؛ سلیمانی، علیرضا. (۱۳۹۷). برنامه‌ریزی تقویت زیرساخت‌های اقتصادی شهر با تأکید بر گردشگری پایدار (مطالعه موردی: شهر اردبیل). *نشریه اقتصاد و مدیریت شهری*, ۷(۲۵)، ۴۱-۵۷.
- موسوی، میرنجف؛ مجنونی توتا خانه، علی؛ آفتاب، احمد؛ مفرح بناب، مجتبی. (۱۳۹۸). تحلیل شاخص عدالت فضایی در روستاهای گردشگرپذیر (مطالعه موردی: استان آذربایجان شرقی). *نشریه پژوهش‌های جغرافیای انسانی*, ۳(۵۱)، ۵۶۹-۵۵۱.
- نوروزی، فریبا؛ بیشمی، بهار. (۱۳۹۶). گردشگری شهری تهران، نیازها و الزامات زیرساختی آن (بررسی مراکز اقامتی شهر تهران و مقایسه اجمالی با شهر استانبول). *فصلنامه میراث و گردشگری*, ۲(۶)، ۳۵-۵۳.
- یاری حصار، اسطو؛ حیدری ساربان، وکیل. (۱۳۹۴). سنجش و ارزیابی چرخه حیات گردشگری پایدار روستایی (مطالعه موردی: بررسی تطبیقی روستاهای واقع در محورهای گردشگری استان‌های تهران و البرز). *نشریه پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی*, ۴(۱۲)، ۵۶-۴۱.
- Aall, C. (2014). Sustainable tourism in practice: Promoting or perverting the quest for a sustainable development? *Sustainability*, 6(5), 2562-2583.
- Abadi, F., Sahebi, I., Arab, A., Alavi, A., & Karachi, H. (2018). Application of best-worst method in evaluation of medical tourism development strategy. *Decision Science Letters*, 7(1), 77-86.
- Bernini, C., & Cracolici, M. F. (2015). Demographic change, tourism expenditure and life cycle behaviour. *Tourism Management*, 47, 191-205.
- Budiasa, I. W., & Ambarawati, I. (2014). Community based agro-tourism as an innovative integrated farming system development model towards sustainable agriculture and tourism in Bali. *Journal of ISSAAS (International Society for Gردشگری شهری (مطالعه موردی: شهر ارومیه).* نشریه برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری, ۳(۹)، ۱۵۱-۱۶۸.
- حیدری ساربان، وکیل؛ مجنونی توتا خانه، علی. (۱۳۹۸). مدل‌سازی ارتقای دانش زیستمحیطی جوامع محلی در روستاهای گردشگرپذیر مطالعه موردی: محور توریستی قلعه چایی شهرستان عجب‌شیر. *نشریه راهبردهای توسعه روستایی*, ۶(۱)، ۳۶-۲۱.
- حیدری ساربان، وکیل؛ مجنونی توتا خانه، علی؛ نیرومند شیشوان، صغری. (۱۳۹۵). سنجش و ارزیابی فرایند پایداری در روستاهای گردشگرپذیر مطالعه موردی: شهرستان عجب‌شیر- محور توریستی قلعه چایی. *فصلنامه جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)*, ۶(۳)، ۱۱۲-۹۳.
- دیناوردوند، عظیم. (۱۳۸۹). برنامه‌ریزی توریسم با تأکید بر توسعه پایدار در شهرستان شوش. *پایان‌نامه کارشناسی ارشد*، دانشکده جغرافیا، دانشگاه هنر اصفهان.
- ضیایی، محمود؛ حسنپور، محمود. (۱۳۹۲). تدوین حوزه‌های راهبردی توسعه مقاصد گردشگری با استفاده از تطبیق تئوریک و کاربردی مدل‌های چرخه حیات مقصد و شاخص رنجش داکسی موردناسی: مصر، فریاد، محمدآباد کوره‌گز، ابوزیدآباد، بندریگ و عشین، ریگ‌جن، جندق. *فصلنامه جغرافیا و آمایش شهری- منطقه‌ای*, ۳(۹)، ۶۸-۱۵.
- فیض، داود؛ رستگار، عباسعلی؛ نبوی چاشمی، سیدرضی. (۱۳۹۵). طراحی و تبیین مدل توسعه گردشگری جنگ با تأکید بر آثار فرهنگی و هنری اسرای جنگی ایران در اردوگاه‌های عراق. *نشریه برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری*, ۵(۱۹)، ۱۱۰-۱۲۹.
- کرمی دهکردی، مهدی؛ بهرامی ده‌توتی، مسعود. (۱۳۹۹). ارزیابی پایداری روستاهای نمونه گردشگری براساس مدل بارومتر پایداری و چرخه حیات (مورد مطالعه: شهرستان بروجن). *نشریه پژوهش‌های روستایی*, ۱(۱)، ۸۸-۶۶.
- کیانی سلمی، صدیقه؛ شاطریان، محسن؛ ابراهیمی، لیلا. (۱۳۹۶). ارزیابی فرایند توسعه گردشگری براساس مدل

- Southeast Asian Agricultural Sciences),* 20(1), 29-40.
- Cole, S. (2012). Synergy and congestion in the tourist destination life cycle. *Tourism Management*, 33(5), 1128-1140.
- Han, H., & Hyun, S. S. (2015). Customer retention in the medical tourism industry: Impact of quality, satisfaction, trust, and price reasonableness. *Tourism Management*, 46, 20-29.
- Kristjánsdóttir, H. (2016). Can the Butler's tourist area cycle of evolution be applied to find the maximum tourism level? A comparison of Norway and Iceland to other OECD countries. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 16(1), 61-75.
- Kruczek, Z., Kruczek, M., & Szromek, A. R. (2018). Possibilities of using the tourism area life cycle model to understand and provide sustainable solution for tourism development in the Antarctic Region. *Sustainability*, 10(1), 89.
- Lew, A. A., Hall, C. M., & Williams, A. M. (2014). *The Wiley Blackwell companion to tourism*: John Wiley & Sons.
- Meng, W., Xu, L., Hu, B., Zhou, J., & Wang, Z. (2016). Quantifying direct and indirect carbon dioxide emissions of the Chinese tourism industry. *Journal of cleaner production*, 126, 586-594.
- Molchanenko, S. (2014). Principal directions of tourism market development in rural region. *Вестник АПК Ставрополья* (S1), 38-40.
- Morakabati, Y. (2011). Deterrents to tourism development in Iran. *International Journal of Tourism Research*, 13(2), 103-123.
- Prescott-Allen, R. (1995). Barometer of sustainability.
- Rodríguez, J. R. O., Parra-López, E., & Yanes-Estevez, V. (2008). The sustainability of island destinations: Tourism area life cycle and teleological perspectives. The case of Tenerife. *Tourism Management*, 29(1), 53-65.
- Sigala, M. (2017). Collaborative commerce in tourism: implications for research and industry. *Current Issues in Tourism*, 20(4), 346-355.
- Singh, S. (2011). The tourism area 'life cycle': A clarification. *Annals of Tourism Research*, 38(3), 1185-1187.
- Yang, J., Ryan, C., & Zhang, L. (2014). Sustaining culture and seeking a just destination: governments, power and tension—a life-cycle approach to analyzing tourism development in an ethnic-inhabited scenic area in Xinjiang, China. *Journal of Sustainable Tourism*, 22(8), 1151-1174.
- Zhidkoblinova, O. V. (2013). State Policy of Tourism Industry Development in the Republic of Kazakhstan. Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, *Kazakhstan World Applied Sciences Journal*, 23(8), 1079-1084.
- Zhong, L., Deng, J., & Xiang, B. (2008). Tourism development and the tourism area life-cycle model: A case study of Zhangjiajie National Forest Park, China. *Tourism Management*, 29(5), 841-856.